

IN THE DEMOCRATISATION PROCESS OF TÜRKİYE IN THE LAST CENTURY AN ASSESSMENT OF THE TRANSFORMATION OF MILITARY TUTELAGE

YUSUF USLU

Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi Bölümü
Mail: 220470001@ogrenci.hitit.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5120-284X>

ABSTRACT

After experiencing a multi-party political life, Türkiye came under the intense influence of military, bureaucratic, political, and cultural tutelage. This situation was experienced due to the tendency of the army in identifying itself with the state as the main founding political power of the country; It caused various traumas for the citizens in the country's first century. In the 2000s, the resistance and struggle of the civilian politicians who ruled the country against the tutelage centers received serious support from the people. This has shown that the sociological composition of society has changed because it does not support the tutelage influence in the political governance of the state. In this way, especially after the military coup attempt on 15 July 2016; many tutelage mechanisms developed by tutelage centers have been regressed/destroyed by civilian politicians with the support of the public. The main argument of this study is that the strong statist "tutelage" tradition was weakened by the institutionalization of civil-democratic life in the post-2000 period; however, with the thought that it is not possible to completely destroy it, the elements of democracy and civil administration should always be supported by people against the tutelage centers. In this context, civil politics is the only legitimate power in state administration, and the process of struggle against this power with tutelary institutions or mechanisms is discussed comprehensively and chronologically. In the study, qualitative research methods have been used. This includes descriptive and historical research methods. This is because the study aimed at making a comparative historical analysis of the tutelage before and after the multi-party political life.

Keywords: Bureaucracy, Civil Politics, Democracy, Military Tutelage, Türkiye

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü: Araştırma

Geliş Tarihi: 09.07.2023

Kabul Tarihi: 11.08.2023

Yayın Tarihi: 15.10.2023

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

USLU Yusuf, (2023). "Türkiye'nin Son Yüzyılındaki Demokratikleşme Sürecinde -Askeri Vesayet Üzerinden- Yaşanan Dönüşüm Üzerine Bir Değerlendirme". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. Yıl: 19 Sayı: 65. (108-131)

muhafazakardüşünce • yıl: 19 - sayı: 65 • Temmuz-Aralık 2023

TÜRKİYE’NİN SON YÜZYILINDAKİ DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE -ASKERİ VESAYET ÜZERİNDEN- YAŞANAN DÖNÜŞÜM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

YUSUF USLU

Öz

Türkiye, çok partili siyasi hayata geçtikten sonra askeri vesayetin ve bu vesayetten kaynaklanan bürokratik, siyasal ve kültürel vesayetin yoğun bir şekilde etkisi altına girmiştir. Ordunun, ülkenin asli kurucu gücü/iktidarı olarak kendini devlet ile özdeş görme eğilimi nedeniyle yaşanan bu durum; ülkenin ilk yüzyılında vatandaşlar için çeşitli travmalara neden olmuştur. 2000’li yıllarla birlikte ülkeyi yöneten sivil siyasetçilerin, vesayet odaklarına karşı sergilediği direniş ve mücadele halktan ciddi destek görmüştür. Bu durum toplumun sosyolojik kompozisyonunun, vesayet odaklarının istemedikleri yönde değiştiğini göstermiştir. Bu sayede özellikle 15 Temmuz 2016’da yaşanan askeri darbe girişiminden sonra; vesayet odaklarının geliştirdiği birçok vesayet mekanizması, sivil siyasetçiler tarafından halkın desteğiyle geriletilmiş/yok edilmiştir. Bu çalışmanın temel savı; güçlü devletçi “vesayetçi” geleneğin, 2000 sonrası dönemde sivil-demokratik yaşamın kurumsallaşmasıyla zayıflatıldığı; ancak bütünüyle yok etmenin pek mümkün olmadığı düşüncesiyle vesayet odaklarına karşı demokrasi ve sivil yönetim unsurlarının her zaman halk tarafından desteklenmesi gereğidir. Bu bağlamda çalışmada; devlet yönetiminde sivil siyasetin tek meşru güç olduğu ve bu güce karşı geliştirilen vesayetçi kurum ya da mekanizmalarla yürütülen mücadele süreci kapsamlı ve kronolojik bir şekilde ele alınmıştır. Metodolojik olarak nitel bir araştırma olan çalışmada; vesayetin çok partili siyasi hayat öncesi ve sonrası olmak üzere karşılaştırmalı tarihsel analizinin yapılması amaçlandığından betimsel ve tarihsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Vesayet, Bürokrasi, Demokrasi, Sivil Siyaset, Türkiye

Giriş

Türkiye’de sivil-asker ilişkilerine dair sürdürülen tartışmalar; Türk siyasal hayatının özeti mahiyetinde olup genellikle ordunun, sivil siyaset üzerinde egemen bir güç olarak var olduğu yapılan tüm tartışmalarda ulaşılan ortak bir sonuç olmuştur. Bu nedenle Türkiye’de ordu, seçimle işbaşına gelen sivil siyasi unsurlara oranla çok daha yüksek bir güce sahip olmuş; bu durum ülkenin demokratikleşme sürecini olumsuz etkilemiştir. Ordu, siyasete doğrudan müdahalelerde bulunmadığı dönemlerde dahi tesis ettiği kurumsal yapı ve anayasal vesayet organlarıyla sivil siyaset üzerindeki vesayet rejimini sürdürebilmiştir (Canveren, 2021: 125). Yeryüzündeki bütün toplumlarda, ordu-siyaset ilişkisinin biçim ve yönünü içinde bulunulan toplumun siyasi kültürü belirlemektedir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki askeri unsurların, siyasal egemen sınıf içinde sayılması; askerin toplumla ilişkisinin cılız kalmasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminde de Osmanlı’dan devralınan bu kültürle ordunun toplumdaki yalıtılmışlığı devam ettirilmiştir. Bu nedenle ordu, kendi varlığını bütünüyle devlet ile özdeşleştirmiş ve içinde bulunduğu topluma yabancılaşmıştır (Mumyalmaz, 2019: 22). Böylece 1950’lerden bugünlere “siyaseti ıslah etmeyi” amaçlayan en az on askeri müdahale girişimi yaşanmıştır. Sivil-asker ilişkileri, yaşanan her müdahale sonrası demokratik çerçeveden bir adım daha uzaklaşmış ve “askeri vesayet” ifadesiyle kavramsallaştırılan ordu gölgesindeki siyaset, kurumsal/yasal bir zemin kazanmış ve askeri vesayetle tahkim edilen ötekileştirici jakoben anlayış toplumu devlet arasında ideolojik uçurumlar yaratmıştır (Akgün, 2021: 20).

Türkiye’de sivil-asker ilişkileriyle ilgili akademik çalışmalar irdelendiğinde; uzunca bir süre bu ilişkilerin Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) “modernleştirici” ve “koruyucu, kollayıcı, bekçi” rollerine atıfta bulunduğu görülmüştür. Bir yandan ordunun 18. yy. sonundan itibaren modernleşme çabalarının ana aktörü olduğu tezi öte yandan Cumhuriyet’in koruyucusu, kollayıcısı ve bekçisi olduğu teziyle birlikte tehdit hissettiği an müdahale etme meşruiyetine, siyaseti tatil etme gücüne sahip olduğu tezi ordunun sahip olduğu gücü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Lakin bu çalışmada iddia edildiği gibi bahsi geçen bu gücün; vesayet olduğu, demokratik ülkelerde hayal dahi edilemediği ve özellikle askeri olmayan unsurlarla tahkim edilerek uzun yıllar sürdürebildiği gerçeği literatürde oldukça kısıtlı sayıda çalışmada yer almıştır. Bu nedenle çalışmada Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan bir olgu olarak vesayet tarihselliği izah edilecek, Cumhuriyet tarihi boyunca siyasi hayatta etkisini hissettirecek olan askeri ve bürokratik

vesayetın portresi çizilmeye çalışılacak; sivil-asker gerilimi neticesinde askeri unsurlara ayrıcalıklı statü kazandıran 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 askeri müdahale süreçleri, demokrasiye olan etkileri bağlamında detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Öte yandan Türkiye siyaseti, askerî ve bürokratik vesayet düzenleri ve girişimlerini 2000'li yıllarla birlikte hayata geçirdiği yasal/ıdarî düzenlemelerle geriletmeye başlamış olsa da Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ) bahsedilen bu iki alanda kendi vesayetini kurma girişimleri, vesayetle mücadeleye yeni ve karmaşık bir boyut kazandırmıştır. Bu bağlamda 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016'da yaşanan askeri müdahale girişimlerinin vesayet açısından neden olduğu kritik kırılma da irdelenecektir.

Askeri vesayetın ve neden olduğu diğer vesayet türlerinin, çok partili siyasi hayat öncesi ve sonrası olmak üzere karşılaştırmalı tarihsel analizinin yapılmasının amaçlandığı bu çalışmada betimsel ve tarihsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu yöntemlerin seçilme gerekçesi ise Türkiye siyasetinde yaşanan vesayetın süreklilik arz ettiği, farklılaştığı alanların ise karşılaştırmalı tarih anlayışına dayalı bir okumayla daha nitelikli bir şekilde anlaşılabilceği düşüncesidir. Mevcut ya da geçmişten gelen sorunların, yaşanan olaylarla arasındaki ilişkileri ortaya çıkararak detaylı bir şekilde açıklanmasını amaçlayan betimsel araştırma yöntemleri ile geçmişten günümüze geçen zaman içerisinde yaşananların ortaya çıkarılması ve açıklanmasını sağlayan tarihsel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanıldığı bu çalışmada vesayetın neden olduğu toplumsal sorun ve tahribatın net bir şekilde ortaya konabileceği düşünülmüştür (Karasar, 2012). Bu bağlamda öncelikle vesayet kavramına ve Türkiye'deki askerî ve bürokratik vesayetın geçmişine değinilmiştir. Daha sonra 1960 askerî darbesi ile birlikte kurumsallaşan vesayet odaklarının Türkiye siyasetine olan etkisi ve 1980 askerî darbesi ile birlikte anayasal güvenceye kavuşan askerî ve bürokratik vesayet mekanizmalarının 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca izlediği seyir irdelenmiştir. Daha sonra 2000'li yıllar boyunca askeri ve bürokratik vesayetın, sivil siyasete olan müdahale girişimlerine siyasetın gösterdiği tepkiler sonucu yaşanan gelişmeler ve vesayetın geriletilmesi süreci irdelenmiştir. Sonuç ve Tartışma bölümünde ise Türkiye'de vesayet odaklarının neden olduğu krizler ve bu odakların -hukuk dışına çıkmak pahasına- askeri vesayetten aldıkları cüretle yaptıkları hukuksuzluklar ortaya konmaya ve bir tartışma yürütülmeye çalışılmıştır.

Vesayet Kavramı Üzerine

Türk siyasal kültürü üzerine yapılan çalışmalarda merkez-çevre çözümlemesine sık sık rastlanılmaktadır. Şerif Mardin'e göre Osmanlı'nın genişlemeye başlamasından itibaren merkez, devlet mekanizmasını kontrol eden bürokratik bir elit olarak; çevre ise fethedilen yerlerde devletin merkezine bağlanarak entegre edilmiş olan bir yapı olarak biçimlenmeye başlamıştır (Mardin, 2006: 52). Bu merkezi elinde bulunduran bürokratik elitler, modernleşme sürecinde merkezin değerler sistemini değiştirmeye ve dönüştürmeye çalışmışlardır (Buçukçu, 2021: 17-18). Modernleşme süreci içerisinde bu bürokratik elit ve toplum yani merkez ve çevre arasındaki mesafe giderek açılmış ve bu ilişki bir vesayet rejiminin kapısını aralamıştır (Bakırtaş, 2021: 8). Türkiye'de siyaseti açıklama amaçlı geliştirilen ve siyasi tarihi merkez-çevre bağlamında ele alarak “devletçi seçkinciler” ile “gelenekçi liberaler” veya “Batıcı laikler” ile “Doğucu İslamcılar” arasındaki mücadeleye dayalı olarak açıklamaya çalışan yaklaşımlara bakıldığında devletin; toplumun genel çıkarını temsil eden tarafsız/bağımsız bir kurum olarak ele alınması güçtür. Çünkü devleti temsil edenler genellikle yukarıda bahsedilen ayırmda ilk grupta yer alanlardır (Özipek, 2010: 97).

Toplumsal ihtiyaçlar nedeniyle ortaya çıkan ve hukukî bir kavram olan vesayeti, Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi bağlamında inceleyen bilim insanları “vasilik” kavramının karşılığı olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) tek parti iktidarını; “muhafızlık” kavramının karşılığı olarak ise doğrudan demokrasinin reddini içeren müdahaleleri işaret etmektedir (Güneş, 2011: 53). İlk anlamı olan “vasilik”, halkın kendisini yönetecekleri seçebilecek bir ayırt etme kabiliyetine ya da ehliyetine sahip olmadığı ya da rüştünü ispat edemediği varsayımına dayalı olarak oluşturulan bir nevi tek parti diktatörlüğünü ifade ederken; ikinci anlamı olan “muhafızlık”, halkın yönetim kabiliyeti ya da isteğinin olmadığı varsayımına dayalı olarak oluşturulan ve demokrasi bağlamı içinde değerlendirilemeyecek olan görüşleri ifade etmektedir (Dahl'dan aktaran Güneş, 2011: 87). Bu bağlamda “sıradan” insanların doğru ve isabetli kararlar verme konusunda yetersiz ve halkın cahil ya da eğitimsiz olduğu, akıllı ve bilge insanlara koşulsuz bir şekilde itaat edilmesi gerektiği, Platon'da hayat bulan toplum liderlerinin doğuştan belli olması gerektiği inancı gibi birçok seçkinci düşünce üretilmiştir. Bu düşünceler seçkinci-vesayetçi yaklaşımın Türkiye'de hem gelişimini hem de on yıllar boyunca etkili oluşunu sağlamıştır (Güneş, 2011: 76-81).

Demokratik yönetimlerde karar alma süreçleri, halk tarafından seçilmiş ve yetkilendirilmiş siyasetçiler eliyle yürütülür. Fakat yapılan tüm işlerde

karar alma ya da yönetim süreçlerini yürütenler yalnızca seçilmişlerden oluşmamaktadır. Modern devlet, pek çok işlevin eşzamanlı olarak sürdürüldüğü bir mahiyete sahip olduğundan devlet yapılanması içinde toplumsal hayatın devamlılığını sağlamak için çok sayıda kurum oluşturulmuş ve bunlara belirli görevler verilmiştir. Fakat söz konusu bürokratik kurumların kendi sınırları içinde kalmaya ve sadece görevlerini yerine getirmeye niyetli olmamalarıyla da sık sık karşılaşmıştır. Çoğu zaman siyasetçilerin geçici kendilerinin ise kalıcı olduğunu, devlet iktidarının gerçek yüzünü temsil ettiklerini, işleyişi siyasetçilerden daha iyi bildiklerini savunan bürokratlar kendi alanlarını genişletmeye çalışmışlardır. Türk siyasi tarihine bürokratik devlet elitinin, toplumsal ve siyasal yaşamı düzen içerisinde bulundurma görevi ve bu görevi yalnızca kendilerinin yerine getirebileceği şeklindeki inancı şekil vermiştir. Bu nedenle siyaseti daima vesayet altında bulundurmışlardır. Vesayetçiliğe göre içinde bulunduğumuz siyasal sistem, toplumla paylaşamayacak kadar değerlidir. Bu nedenle toplum, sorun yaratabilecek potansiyel bir tehlike olarak görülmüş ve siyaseti toplumdan korumak için çeşitli önlemler alınmıştır. Çünkü toplum her an yoldan çıkabilir ve intizamı bozabilir. Her şeyin mutlak doğrusunu vesayetçi seçkinler bilir. Dolayısıyla onların daima uyanık olmaları ve sapmalara yerinde ve zamanında müdahale etmeleri gerekir (Aydın, 2013: 493). Bu bağlamda vesayeti devletçi koruma refleksiyle yorumlayan bu anlayış tarihten günümüze belli bir sürekliliğe de sahip olmuştur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Miras Olarak Vesayet

Türkiye'de askerın siyasetteki etkisi ve gücü, Cumhuriyet yönetimi ve dönemiyle başlamış değildir. Henüz Osmanlı İmparatorluğu döneminde dahi askerın siyasette belirleyici bir aktör konumunda olduğu söylenebilir (Söğütü, 2000: 56). Zira sivil siyasetçilerin, asker desteği olmadan iktidarda kalabilmelerinin pek mümkün olmadığı bir tablo tarihsel gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır (Asiltürk ve Yılmaz, 2022: 19). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve kuruluşundan sonraki ilk dönemlerinde askeri iş birliğinin sağlanması adına büyük aile reisleri ve boy beylerinden oluşan bir yönetici sınıf oluşturulmuştur. Fakat 1402 Ankara Savaşı'nda bahsedilen bu beylerin merkezi otoriteye destek vermeyip tehdit oluşturdukları görülmüştür. Bu durum Osmanlı yönetici elitini, sonradan Müslüman olmuş olan sadık "kul"lardan müteşekkil bir devlet teşkilatı oluşturmaya yöneltmiştir (Heper, 2018: 48-49). Bu koşullarda II. Murat ve II. Mehmet zamanında geliştirilen yeni devlet teşkilatında oldukça geniş bir memurlar kadrosu

oluşturulmuş ve devşirmelerden seçilen bir zümre, bürokrasinin seçkin kısımlarında yer alarak yereldeki beylerin yönetsel etkinliklerini kırmıştır (Karpaz, 2014: 46).

Osmanlı'nın son dönemindeki sivil-asker bürokratların, modernleşmenin motor gücünü oluşturarak padişah yetkilerini kısıtlamaya yönelik hamleler yapması demokratikleşme bağlamında etkili bir hamle olmuşken; Cumhuriyet'in sivil-asker bürokratlardan oluşan kurucuları, padişahı bertaraf etmelerine rağmen halkın iradesini yönetime yansıtılmama üzerine geliştirdikleri bir sistem ile antidemokratik bir tavır sergilemişlerdir. Tek parti dönemi siyasetçilerinin bürokratik elitlerle birlikte sürdürdüğü rejim muhafızlığı, çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte devletçi bürokratik elitlerin siyasal sistem üzerindeki vesayetine dönüşmüştür. Vesayet odaklarının yönetime olan müdahalesi sadece Osmanlı'nın son döneminin ya da Cumhuriyet Türkiye'sinin meselesi değildir. Osmanlı padişahlarının 12 tanesinin askeri güç kullanımı sonucu değiştirildiği düşünüldüğünde askeri vesayetin bu topraklarda bir geleneğe dönüştüğü görülmektedir (Afyoncu, Önal ve Demir, 2018: 11). Bu bağlamda kökeni Osmanlı İmparatorluğu'na dayalı olan askeri vesayet pozitivist, seküler ve modern temellere sahip olan Osmanlı subaylarının liderliğini üstlendiği Millî Mücadele sonucunda kurulan Cumhuriyet'le birlikte de devam ettirilmiştir (Karaosmanoğlu, 2016: 202).

1883'te Osmanlı ordusunu yapılandırmak üzere davet edilen Alman Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz'un askeriyeyi, devletin ve toplumun öncüsü olarak gören fikirleri, Osmanlı'nın son döneminde yetişen kurmay subayların doktrinasyonunda oldukça etkili olmuş ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri de bu subay kadrosu tarafından atılmıştır. Böylece askerin kurucu-kurtarıcı bir misyona sahip olduğu militarist yaklaşım, Cumhuriyet dönemine de aktarılmıştır (Akgün, 2021: 22). Bu bağlamda tarihsel olarak ordunun, Türk siyasetindeki rolü öylesine güçlüdür ki ordu dikkate alınmaksızın Türkiye siyasi tarihini yazmak mümkün değildir. Tanzimat reformları sonrası modern devlet organlarının kurulduğu 19. yüzyılın ikinci yarısı, İttihat ve Terakki Partisi'nin askeri rejimi ve Cumhuriyet tarihi ordunun politikanın merkezinde yer aldığı dönemler olmuştur (Aslan, 2017: 38). Öte yandan Kurtuluş Savaşı yıllarında, savaşın lider kadrosu askerlerden oluşmasına rağmen karar alma mekanizması büyük ölçüde sivillerin oluşturduğu Büyük Millet Meclisi'ndedir. Tek parti iktidarı döneminde Atatürk ve İnönü, ordunun siyasete müdahalesine hiçbir şekilde izin vermemiştir.

Ancak şu gözden kaçırılmamalıdır ki ordu, o dönemde tasarlanan reformların destekçisi ve gerçekleştiricisidir (Beriş, 2010: 435).

Modernleşme sürecinde herhangi bir yol kazasının yaşanmaması için toplumun, rüştünü ispat edene kadar vesayetin doğal bir durum olduğu şeklindeki anlayışa direnç göstermeyeceği varsayılmıştır. Bu bağlamda vesayet, toplumun seçkin kesimlerince doğal olarak kabul edilmesinde; Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte gelişen devlet fikrinin vatandaş fikrinden öncel tutulması, millet iradesine güç/inisiyatif tanınmaması ve hâkim vatandaşlık paradigmasında vatandaşın, devletin vesayeti/velayeti altında tutulmasının gerekliliği üzerine olan inanç etkili olmuştur (Bora, 2003: 29-30). Modern devlet anlayışının inşası süresince bu anlayışın karşısında duranlar ise çoğunlukla muhafazakârlar olmuştur. Yaşananların tesiriyle Türkiye'deki muhafazakâr kesimin Cumhuriyet sonrasında devletle aralarındaki bağ bozulmuş, devlete atfedilen aşkınlık/yücelik yerini milletin iradesinin/hassasiyetlerinin dikkate alınmadığı bir düzen oluşturan "vesayetçi devlet"e bırakmıştır (Özüdoğru, 2022: 80).

Çok Partili Siyasi Hayat Sonrası Vesayet (1950-2000)

Türkiye'de çok partili siyasi düzene geçilmesinin nedeni; toplumun talebi ile ilgili değil "Millî Şef" İsmet İnönü'nün Sovyetler Birliği'nin yayılmacı emperyalist hedeflerine karşı Batı bloğunun desteğini almak için geliştirdiği bir dış politika hamlesinin ürünü ile ilgili olarak düşünülmelidir (İncioğlu, 2009: 304). Bu bağlamda 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra CHP'nin seçim yenilgisine rağmen İnönü'nün askerinin desteğini alarak iktidarı devretmeyeceği söylentileri ortaya çıkınca yüksek rütbeli subayların seçim iptali konusunda başvurduğu İnönü, bu girişimleri kesin bir şekilde geri çevirmiştir (Demirel, 2019: 272). İktidara geldikten sonra Demokrat Parti'nin (DP) devlet mekanizmasını oluşturan bürokrasi ve orduya karşı yabancı olması ve bu güçlerin CHP güdümünde olduğunun hissedilmesi, DP'yi seçimle kazandığı iktidarı seçim dışı antidemokratik yollarla yitirme korkusuna sevk etmiştir. Öyle ki iktidar değişikliğinden sonra 5 Haziran 1950'de üst düzey bir askerinin Başvekil Adnan Menderes'e darbe ihbarında bulunması üzerine hemen ertesi gün 6 Haziran 1950'de ordunun üst komuta kademelerinde büyük çaplı değişiklikler yapılmıştır (Eroğul, 2017: 85-88). Lakin yapılan bu değişikliklerin hiçbirisi yaklaşık 10 yıl sonra yaşanacak olan 27 Mayıs 1960 askeri darbesini ve hemen ertesinde inşa edilecek olan antidemokratik vesayetçi yapılanmayı engellememiştir.

Türkiye’de demokratik siyasal yaşam üzerindeki kurumsallaşmış vesayet yapısının ana müsebbibinin 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve akabinde yapılan darbe anayasası olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Kenar mahallelerden gelenlerin iktidar olmasını istemeyen müesses nizamın ana unsurları, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle birlikte oluşan tablonun yeniden tekrarlanmaması için anayasal düzeyde gerekli olan “tedbirleri” almayı görev bilmiş ve bu mantıkla vesayeti kurumsallaştıracak düzenlemeleri anayasa metninin içine zerk etmişlerdir. Bu bağlamda 1961 Anayasası’nın dördüncü maddesinde, 1924 Anayasasında yer verilen halkın egemenliğinin kendi seçtiği Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından kullanabileceğine ilişkin hükmü “Millet, egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanır” biçiminde değiştirilerek çeşitli vesayet organlarına meşru bir zemin oluşturulmuştur. Bu sayede aralarında önemli ölçüde atanmış üyelerin bulunduğu Cumhuriyet Senatosu’nun, tüm üyeleri halk tarafından seçilmiş olan Millet Meclisi’nin alacağı kararlar üzerinde bir vesayet kurumu olarak yerleştirilmesi, vesayetin tesisi açısından önemli bir adım olmuştur. Senatörlük için getirilen “üniversite mezunu olmak” şartı, dönemin koşulları içinde düşünüldüğünde atanmış üyelerin mevcudiyeti kadar önemli bir “tedbir” olarak hayata geçirilmiştir. Ek olarak tamamı atanmış üyelerden oluşan Anayasa Mahkemesi de bir vesayet mekanizması olarak kurgudaki yerini almıştır. Muadillerinin birer insan hakları mahkemesi olarak tasarlanmasına karşın 1961 Anayasasının 147. maddesiyle Anayasa Mahkemesi’ne temel görev olarak verilen kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme misyonu, Anayasa Mahkemesi’nin bir diğer vesayet mekanizması olarak sisteme yerleştirildiğini göstermektedir. 1960 darbesinin kurumsallaştırdığı vesayet mekanizmaları yalnızca bunlardan ibaret değildir. Bu hususta siyaset üzerinde bir baskı mekanizması olarak kurgulanan Milli Güvenlik Kurulu (MGK), siyasi partilere ilişkin getirilen sınırlayıcı düzenlemeler ve benzeri birçok düzenleme örnek verilebilir. Bu nedenle 1960 darbesi; salt siyasal iktidarı değiştiren bir olay değil aynı zamanda Türkiye’de demokratik sürecin üzerine vesayeti, organlarıyla birlikte kurumsallaştıran önemli bir başlangıç noktasıdır (Tekin, 2021: 5-6).

1960 askeri darbesi, sivil-asker ilişkileri bağlamında ordunun hâkim bir güç olarak siyasetin üzerindeki vesayetini inşa etmesi bakımından önemli bir milat olmuştur. Darbe ile asker, siyaseti belirleyen etkin bir güç haline dönüşmüş ve ordu, siyasetin emrindeki bir kurum olmaktan uzaklaşmış, siyasete emir ve yön tayin eden bir vesayet mekanizması haline gelmiştir (Çetin, 2016: 58). Demokratik hukuk devletini bütünüyle askıya alarak siyasi ve sosyal hayatta travmatik etkiler yaratan 1960 askeri darbesi, kabul ettiği

vesayetçiliği anayasal normlarla yasallaştırmıştır. Böylece anayasal bir statüye kavuşan yeni siyasal düzende, siyasi iktidarın demokratik hukuk devleti kurumlarından ziyade vesayet mekanizmaları aracılığıyla kontrol altına alınma düşüncesi hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda öngörülen yapılardan biri de Cumhurbaşkanlığı makamı olmuştur. Genelkurmay başkanını atamak, yüksek yargıya ve Cumhuriyet Senatosuna üye seçmek, kanunları veto etmek gibi olağanüstü yetkileri olan Cumhurbaşkanlığı makamı, vesayet düzeninin sacayaklarından biri olacak şekilde kurgulanmıştır (Akgün, 2021: 19).

12 Eylül 1980 askeri darbesi ve akabinde yürürlüğe giren 1982 Anayasası, vesayetçi mekanizmaları oldukça geniş bir alana yayarak kurumsallaştıran bir müdahale olmuştur. Otoriter bir anlayışla hazırlanan 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na tepki olarak yürütme organını güçlendirirken; tercihini demokratik yollarla seçilmiş olan hükümetten yana değil yürütmenin siyaseten sorumsuz kanadı olan Cumhurbaşkanlığı ve diğer bürokratik vesayet organlarından yana kullanmıştır. Bu bağlamda 1982 Anayasası, MGK'nın askeri karakterini güçlendiren düzenlemeler yapmış; MGK'nın danışma kurulu niteliğinin ötesine geçecek "görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildireceği" ve "alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlarının Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınacağı" şeklindeki hükümlerine yer vererek karar verici olan siyaset makamının alanına girmekten çekinmemiştir. Ayrıca TSK'nin siyasal alana olan etkisini güçlendirebilmek için Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Haberleşme Yüksek Kurulu gibi üst kurullarda asker üyelerin yer alması sağlanmıştır (Akgün, 2021: 22).

1961 Anayasası ile devlet yapısının içerisine alınan MGK; 1971 muhtırasından sonra yapılan düzenlemelerle genişlettiği alanını, 1982 Anayasası'nda kararlarının hükümetçe öncelikle olarak dikkate alınacağına hükme bağlanmasıyla daha da genişletmiştir. 1983 yılında çıkarılan 2945 sayılı Millî Güvenlik Kanunu'nun, MGK'ya sivil siyasi yönetimin alanına oldukça geniş bir skalada müdahale edebilecek hareket alanı oluşturması (Beriş, 2010: 448), siyasetçilerin askeri vesayete boyun eğdiklerini ve 1980 öncesindeki dolaylı da olsa güçlerini hissettirme çabalarını ise sona erdirdiklerini göstermiştir (Aydın ve Taşkın, 2016: 436). Bu bağlamda 1961 Anayasası'nda kurula katılacak olan üyeler sayılmayıp kanuna bırakılmışken ve ilgili kanunda sivil üyelerin sayısı çoğunlukta; 1982 Anayasası'nda kurul üyeleri tek tek sayılmakta ve sayılan üyeler MGK'daki dengenin seçilmişler aleyhine döndüğünü göstermektedir. Ayrıca Anayasa'da kurul üyeleri yazılırken; sivil yönetimin

emrindeki Genelkurmay Başkanı'nın bakanlardan önce yazılması da anti-demokratik bir tutumun göstergesi olarak dikkat çekmektedir (Kösece ve Paşaoğlu, 2021: 2166).

Türkiye'de yaşanan 1960 Askeri Darbesi, 1971 Muhtırası ve 1980 Askeri Darbesi'nin gösterdiği üzere askeri müdahaleler, toplumsal ve siyasal krizlerin çözümü için hareket etmiş gibi görünseler de aslında demokrasi ve sivil siyaset üzerinde kalıcı birtakım olumsuz etkiler bırakmışlardır. Finer'in belirttiği gibi "Ordu mensupları, kendilerini devletin ve kurulu siyasi rejimin asıl sahibi olarak görmektedirler. Ülkenin siyasi ve ekonomik düzeni askerlerin çıkarlarını gözeterek kurulmuştur. Bu düzenin ve askerlerin çıkarına olan bölüşüm sisteminin bozulma ihtimali ortaya çıktığında, askerler mevcut düzeni korumak ve daha sağlam esaslara bağlamak için siyasi rejimlere müdahale etmektedirler" (Aktaran Asiltürk ve Yılmaz, 2022: 21). Dolayısıyla askeri müdahaleler, krizleri çözmek için değil askeri vesayeti koruyarak genişletmek ve bir kurum olarak ordunun gücünü artırmak için gerçekleştirilmiştir. Latin Amerika'da yapılan askeri darbelerle iktidarı ele geçiren ve bırakmak istemeyen askerle, Türkiye'de askeri darbe yapan ve vesayet organlarını oluşturduktan sonra iktidarı sivil siyasetçilere terk eden asker arasındaki fark; Türk askerinin göz önünde doğrudan yönetmek yerine perde arkasından -tüm sorumluluk sivil siyasetçilerde kalacak şekilde- dolaylı yönetmek istemesi ve gölge bir iktidar olarak vesayet oluşturarak sivil yönetim üzerinde hiyerarşik bir güç olarak kalmayı tercih etmesinde aranmalıdır (Mumyaz, 2019: 25).

Literatüre "post-modern darbe" olarak geçecek olan bir diğer askeri müdahale, 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleşen MGK toplantısında alınan kararlar ve bu kararların uygulanması aşamasında yaşananlara ilişkin bir dizi gelişmeyle ilgili olmuştur. Bu bağlamda ilgili MGK toplantısında; kurul üyesi olan komutanlar laiklik aleyhtarı uygulamaların yaygınlaştığını söyleyerek hükümetten önlem alınmasını istemişler ve toplantı sonunda dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın imzalamadığı oldukça sert ifadelerin yer aldığı bildiri yayımlamaktan ise hiç çekinmemişlerdir. Bildiri; zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkarılmasına, imam hatip okullarının meslek okullarına dönüştürülmesine, TSK'ya yönelik tahriklere son verilmesine yönelik hükümleri içermiştir. Bildiri bu yönüyle "sivil muhtıra" olarak değerlendirilmiştir. O günlerde muhalefet lideri olan Mesut Yılmaz'ın meclis kürsüsünden sarf ettiği sözler, hükümet-asker ilişkisinin durumu hakkında önemli bir çerçeveyi sunmuştur. Yılmaz, 20 Mayıs 1997 tarihinde gerçekleşen

meclis oturumunda: “28 Şubat 1997’de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısından sonra Sayın Başbakan, Milli Güvenlik Kurulu’nda komutanlarla uyum içerisinde olduğunu 60 milyon insana açıklamıştır; ama aradan yarım saat bile geçmeden aynı Genelkurmay: “Biz, Atatürk düşmanlarıyla uyum halinde olamayız” diye açıklama yapmıştır...” (TBMM, 1997: 50) şeklindeki beyanıyla askeri vesayetini, hükümet üzerindeki tahakkümünü gözler önüne sermiştir. Bu olaylar sonunda koalisyon hükümetinde baş gösteren huzursuzluk nedeniyle Erbakan, başbakanlık görevini koalisyon ortağı Tansu Çiller’e devretmek üzere istifa etmiştir. Fakat Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, istifa sonrası yeni hükümeti kurma görevini beklediği gibi Çiller’e değil askerinin de destekleyebileceği bir isim olduğunu düşündüğü Yılmaz’a vermiştir. Neticede ordu, silah kullanmadan siyasi iktidar üzerindeki güç ve etkisini göstermiş ve dönemin Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir’in tabiriyle demokrasiye “balans ayarı”nı yapmıştır. Yani demokratik işleyiş, örtük ama etkili bir askeri müdahaleyle bir kez daha kesilmiştir (Beriş, 2010: 446). Bu dönemde irtica ile mücadele adı altında yapılan düzenlemelerle baskıcı ve bürokratik yönetim geleneği pekişmiş, yargı organları ordu tarafından “brife edilmiş”, MGK, YÖK ve BTK gibi kurumların yanında “Batı Çalışma Grubu” gibi hukuki bir temeli olmayan bazı oluşumların da etkisiyle askeri vesayetini sivil ve demokratik güçler üzerindeki baskısı yoğunlaşmıştır (Özipek, 2010: 100).

Vesayet Sonunun Başlangıcı (2000-2023)

Devletin koruyucusu ve cumhuriyet rejiminin bekçisi olma görevini uhdesinde görerek, fiili müdahaleleriyle siyasal bir aktör gibi davranan ordu ve buna bağlı olarak gelişen sivil-asker ilişkilerinin problemlili yapısı Türkiye’de demokrasinin kökleşmemesindeki en temel neden olmuştur. Askeri müdahalelerle birlikte ordunun artan siyasi özerkliği ve müdahaleler sonrasında silahlı kuvvetlerin gözetimi altında yaşanan demokrasiye geçiş süreci, sivil siyasi unsurların faaliyet göstereceği siyasal alanı bir hayli daraltmıştır. Bu nedenle sivil siyasetçiler, sınırları askerler tarafından belirlenen iktidar alanları içerisinde her daim duydukları “Asker ne der?” endişesiyle kendilerine izin verilen düzeyde siyaset üretebilmişlerdir (Afşar, 2019: 739-740). Buna rağmen Avrupa Birliği (AB) müktesebatına uyum sürecinin, askeri vesayetini geriletmesinde önemli bir kaldıraç vazifesi gördüğü belirtilmelidir. 2001 Anayasa değişikliği ile başlayan ve 2016’ya kadar uzanan bu süreçte atılan adımlar, sınırlı düzeyde de olsa sivil siyasetin orduyu demokratik açıdan normalleştirme iradesini ortaya koymasından bakımından vurgulanmalıdır. Bu

on beş yıllık süreçte gerçekleştirilen reformlar, ordunun sivil siyasete özgü alanlardan çıkartılmasına odaklanmıştır. Fakat 28 Şubat post-modern darbesinin siyaset üzerindeki gölgesinin henüz ortadan kalkmadığı bu dönemde; bilhassa AK Parti'nin tek başına iktidara gelmiş olmasına askeri elitlerin verdiği tepki, reform sürecini baltalamıştır. Bu bağlamda iktidarlarının ilk yıllarında TSK'nin AK Parti hükümetleriyle yaşadığı gerilimler sık sık basına yansımıştır. Yüksek Askerî Şûra (YAŞ) toplantılarında dönemin başbakanları Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan, Milli Savunma Bakanları ile birlikte ordudan alınan ihraç kararlarına sadece muhalefet şerhi düşebilmiş; kararların alınmasına engel olamamışlardır (Akgün, 2021: 24).

Sivil-asker ilişkileri bağlamında hedeflenen demokratik normalleşme, süreç boyunca -bir kısmı da bu makalede anlatılacak olan- sayısız krizle test edilmiş ve gösterilen iradeyle günümüzdeki seviyesine ulaşabilmiştir. Bu bağlamda 2003 Ağustos MGK toplantısında Hava Kuvvetleri Komutanı Cumhur Asparuk, yaptığı veda konuşmasında irtica gerekçesiyle iktidara ağır ithamlarda bulunmuş; Başbakan Erdoğan, anlatılanların doğru olmadığını ifade etmiş; fakat Asparuk, iddialarını sürdürmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Erdoğan “Kes ulan” diye bağırarak ve Asparuk susmak zorunda kalmıştır. Bu tepki üzerine ortalık buz kesmiş ve toplantı sona ermiştir. Çünkü ilk defa sivil siyasi irade, demokratik düzende askere durması gereken yeri sert bir tonda hatırlatmıştır (Selvi, 2022). Yine bu dönemde askerin, sivil siyasi unsurlara gözdağı vermek istercesine demokratik düzenlerde hayal dahi edilemeyecek olan bir başka tutumu, uçak ve helikopterlerle alçak uçuş yaptırmak olmuştur. 27 Ekim 2004 tarihinde Ankara’da F-4 savaş uçakları, Başbakan Erdoğan’ın evinin üzerinden alçak uçuş yapmışlar; uçaklardan biri, Başbakan’ın evinin çok yakınında bulunan Aksa Camii’nin minaresinin ucundaki aleme (hilal) çarpmıştır. Öğle ezanına beş dakika kala gerçekleşen olayda minareden ve uçaktan düşen parçalar iki kişiyi yaralamıştır. Olaydan kısa süre sonra MGK toplantısına gitmek için evinden ayrılan ve bu esnada cami çevresindeki kalabalığı görerek cami avlusuna gelen Erdoğan, vatandaşlardan bilgi almıştır. Aleminden ve uçaktan düşen parçalar cami cemaati tarafından Erdoğan’a teslim edilirken; “Büyük geçmiş olsun” diyen Erdoğan, parçaları makam aracının bagajına koyarak “Biraz sonra toplantıya gidiyorum. Orada bunları teslim ederim” demiştir. O dönem kamuoyuna, Başbakan Erdoğan’ın uçak ve alem parçalarını MGK toplantısına götürerek konuyu gündeme getirdiği ve askerlere bunun anlamını sorduğu şeklindeki haberler damgasını vurmuştur. Bir başka alçak uçuş da Meclis’e karşı gerçekleştirilmiş, askeri bir helikopter izinsiz bir şekilde TBMM üzerinde alçak

uçuşlar yapmıştır. Meclis çalışanları, milletvekilleri ve ziyaretçiler şiddetli bir gürültüyle irkilmişlerdir. Çünkü askeri bir helikopter, genel kurul salonunun bulunduğu merkez binanın ve meclis başkanlığı makam odasının bulunduğu binanın çatısına degecek şekilde alçak uçuşlar gerçekleştirmiştir (Türk, 2012).

Yukarıda bahsedilen antidemokratik ve müdahaleci iklim, 2007 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde had safhaya ulaşmıştır. Türk siyasi hayatında genellikle sorunlu geçen Cumhurbaşkanlığı seçimleri, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur. Benzer şekilde 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri de ciddi sorun ve krizler yaratmıştır. 1982 Anayasası ile Cumhurbaşkanlığı -devletin en üst makamı olarak- seçilmiş siyasi unsurlar üzerinde devletin vesayetini temsil eden bir organ olarak kurgulanmıştır. Bu nedenle yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde TSK, devletin temsil makamına oturacak olan cumhurbaşkanının rejimin niteliklerine uygun bir profile/zihniyet yapısına sahip olması gerektiğini kamuoyu dahil hemen her platformda sıklıkla ifade etmiştir. Öte yandan 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimleri AK Parti'ye muhalefetin yoğunlaştığı, Ergenekon davalarının görüldüğü, sivil-asker geriliminin tırmandığı kritik bir döneme denk gelmiştir. Böyle bir dönemde TSK, Cumhuriyet'in bekçisi olarak laikliğin tehlikede olduğu düşüncesiyle, CHP'nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Anayasa Mahkemesi'ne götürdüğü gün olan 27 Nisan 2007 tarihinde internet sitesi üzerinden bir "e-muhtıra" yayımlayarak hem sivil yönetimi hem de yüksek mahkemenin üyelerini baskı altına alacak post-modern bir vesayet örneği sergilemiştir.¹ Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden yayımlanan ilgili açıklamada; laiklik karşıtı birtakım eylemlerle devlete açıkça meydan okunduğu ve TSK'nın laikliğin kesin savunucusu olduğu düşüncesiyle gerektiğinde laikliği savunmak için her şeyi yapmaya hazır olduğu sert bir üslupla ifade edilmiştir. Böylece Türk siyasi hayatına, 28 Şubat post-modern darbesinden sonra bir de post-modern muhtıra damgasını vurmuştur. TSK'nın yayımladığı bu muhtıraya -önceki dönemlerden farklı olarak ilk defa- iktidarda bulunan sivil siyasetçiler, demokratik bir devlette bu tarz bildirimlerin asla kabul edilemeyeceğini savunarak karşı çıkmıştır. Bu bağlamda Genelkurmay Başkanlığı'nın başbakanlığa bağlı bir kurum olduğu, böyle bir açıklama yapma yetkisinin olmadığı ifade edilmiş ve hükümet tarafından hiçbir şekilde vesayet girişimlerine boyun eğilmeyeceği vurgulanmıştır (Afşar, 2019: 748-750). Ayrıca 27 Nisan e-muhtirasının

1 Genelkurmay Başkanlığının internet sitesindeki bu e-muhtıra metni Ağustos 2011'e kadar kaldırılamamıştır.

verildiği gece Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt, Başbakan Erdoğan'ın telefonlarına çıkmamıştır. Fakat hükümetin açıklama yapacağı duyurulunca, 28 Nisan 2007 sabahında Erdoğan'ın telefonuna geri dönüş yapmış ve “Paşa, bu ülkeyi sen mi yöneteceksin yoksa ben mi?” şeklinde bir tepkiye maruz kalmıştır (Selvi, 2022). Erdoğan'ın gösterdiği bu kararlı duruş kendisine ve ülkeye yönelmiş olan vesayet girişimlerini ortadan kaldırmıştır. Bu vesayet girişimlerine karşı AK Parti hükümetinin almış olduğu seçim kararıyla 22 Temmuz 2007'de seçime gidilmiş ve halkın desteğiyle AK Parti yeniden tek başına iktidara olmayı başarmış ve Cumhurbaşkanlığı seçim sürecini tamamlayabilmiştir.²

2 2002 seçimlerinde %34 oyla tek başına iktidara gelen AK Parti'nin genel başkanı olan Erdoğan, siyasi yasağı nedeniyle seçimlere girememiş ve milletvekili seçilememiştir. Bu nedenle seçim sonrasında kurulan hükümet, Abdullah Gül başkanlığında kurulabilmiştir. Bu hükümet, Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılması için TBMM'ye yasa teklifi sunmuş; yasa oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Fakat dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından “özel, somut ve kişisel” olduğu gerekçesiyle (tam da vesayet odaklanın arzu ettiği şekilde) veto edilmiştir. Bunun üzerine yasa hiç değiştirilmeden meclisten ikinci defa kabul edilerek köşke gönderilmiş ve bu defa Sezer yasağı onaylamak zorunda kalmıştır. O günlerde CHP, Genel Başkan Deniz Baykal'ın söylemleriyle diyecek olursak; demokrasi ve hukukun gereği olarak Erdoğan'ın siyasi yasağının kaldırılmasını içeren anayasal düzenlemeye destek vererek eşine az rastlanır bir şekilde vesayetlinin karşısında yer alarak demokratik bir tavır sergilemiştir. Fakat aradan geçen birkaç yıl sonra 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde CHP ve Genel Başkan Baykal, vesayetçi çevrelerin söylemlerini dile getirmeye ve hatta onların sözcülüğünü yapmaya başlayarak geleneksel konumuna geri dönmüştür. Öyle ki Genel Başkan Baykal'ın yaptığı grup konuşması 3 Nisan 2007 tarihli Hürriyet gazetesinde şu şekilde haberleştirilmiştir: “Sakın ha cumhurbaşkanı aday olma. Bu tavsiyem kulağına küpe olsun Sayın Tayyip Erdoğan. İki hafta sonra ihtirasının kurbanı olma. Çok istiyorsun biliyorum ama önemli olan doğruyu yapmak. Sakın ha aday olma...” sözleriyle Baykal, Erdoğan'ın adaylığına olan itirazını dile getirmiş ve eğer aday olursa vesayet odakları tarafından sürece müdahale edilebileceğini ima etmiştir. Bu kadarıyla da yetinmeyen CHP, Erdoğan dahil olmak üzere üç ana makamın Millî Görüş adı verilen Siyasal İslam akımının temsilcileri tarafından doldurulmasını ülkede “çatışmalara” neden olacağını, Cumhurbaşkanlığı'nın tarafsız olması ve toplumsal uzlaşa ile seçilmesi gerektiğini ve bu makam sahibinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ve ilkelerini içine sindirebilmiş olması gerektiğini savunarak başta Erdoğan olmak üzere AK Partili hiçbir siyasinin cumhurbaşkanı aday olmasını kabul etmeyeceğini defalarca kamuoyuna ilan etmiştir. AK Parti'nin Cumhurbaşkanlığı adayının Abdullah Gül olacağını kulislere yansımaları, bazı çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır. Bu süreçte dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın, Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi 12 Nisan 2007 tarihinde beraberindeki kuvvet komutanlarıyla birlikte düzenlediği bilgilendirme toplantısında sarf ettiği: “Cumhurbaşkanı Cumhuriyete sözde değil, özde bağlı olmalıdır” sözleri tartışmaların odağına oturmuştur (Gündoğan, 2021). Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin başlaması ile birlikte dönemin Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, cumhurbaşkanlığı seçimi için Anayasa'da belirtilen 367 oyun, sadece karar yeter sayısı için değil toplantı yeter sayısı için de gerekli olduğu tezini ortaya atmıştır. Bu görüşe göre oylamalara en az 367 kişinin katılması gerektiği, aksi takdirde sonucun geçersiz olacağı iddia edilmiştir. Süreç ile ilgili tartışmalar sürerken; 27 Nisan 2007 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turu yapılmıştır. Abdullah Gül, 361 milletvekilinin oy kullandığı ilk tur oylamasında 357 oy almıştır. Oylamanın hemen ertesinde CHP, seçimi Anayasa Mahkemesi'ne taşımış; aynı gün saat 23.30'da Genelkurmay Başkanlığı internet sitesine, Türk demokrasi tarihine “e-muhtıra” olarak geçecek olan bir basın açıklaması konulmuştur. CHP, seçimlerin açıklığı oturumunda gerekli olan sayının 367 olması gerektiği, Meclis İçtüzük ihlali yapıldığı gerekçesi ile Anayasa Mahkemesi'ne seçimlerin iptali ve seçim sürecinin durdurulması için müracaat etmiş; Anayasa Mahkemesi aldığı karar ile oturum yeter sayısının da

Vesayetin kendisini güçlü bir biçimde hissettirdiği bir başka gelişme de 2010 yılında Balyoz davası kapsamında 102 askerin tutuklandığı günlerde yaşanmıştır. Genelkurmay Başkanı Işık Koşaner, dava kapsamında tutuklamalar başlayınca vakit kaybetmeden Başbakan Erdoğan'ın yanına gitmiş ve sert bir üslupla tutuklamalara tepki göstermiştir. Başbakan bu üsluptan rahatsız olduğunu hissettirmesine rağmen Koşaner, üslubunu değiştirmeden konuşmasını sürdürmeye devam edince Erdoğan: "Otur oturduğun yerde, ne yapacaksın? Bizi cemselere (?) doldurup Selimiye Kışlası'na mı götüreceksin?" diye uyarmıştır. Bunun üzerine Koşaner: "Yok efendim. Öyle demek istemedim" demiş ve yerine oturmak zorunda kalmıştır (Selvi, 2022). Öte yandan 2010 yılında yapılan halkoylamasıyla Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (HSYK) çoğulcu bir yapıya kavuşturulması için üyelerinin bir kısmının hâkim ve savcılar tarafından seçilmesi usulüne geçilmiştir. Ancak yargıdaki FETÖ unsurları, kolektif biçimde hareket ederek seçim usulünü istismar etmiş ve önce kurulu ardından da kurul vasıtasıyla tüm yargı organlarını tesiri altına almayı başarmıştır. Bu durum siyasi iradenin 2010-2016 yılları arasındaki demokratikleşme ve sivilleşme adımlarının, FETÖ unsurları tarafından istismar ve sabote edilmesine neden olmuştur. 2010'dan itibaren hukuk devleti ve demokrasi adına hayata geçirilen düzenlemeler, devlet içinde örgütlenen FETÖ unsurları tarafından suistimal edilmiş ve bir diğer ifadeyle geleneksel vesayet yerini yeni nesil FETÖ vesayetine bırakmaya başlamıştır (Akgün, 2021: 31).

Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinin normalleşmesi ve vesayetlinin yok edilmesi bağlamında önemli bir kırılma noktası da 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen başarısız askeri darbe girişimi olmuştur. FETÖ'nün devlet içindeki bütün unsurlarını harekete geçirerek giriştiği 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi, Türkiye'nin demokratik yönetimini hedef almıştır. Önceki askeri müdahalelerden farklı olarak Türkiye'nin farklı kurumlarına sızmayı başarmış bir terör örgütünün (FETÖ) militanları tarafından girişilen 15 Temmuz 2016 askeri darbe girişimi, devletin güvenlik güçlerinin ve milletin canlarını hiçe sayarak yürüttüğü direniş sayesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Askerin siyasetle olan ilişkisi bağlamında toplum, ilk defa demokratik

367 olması gerektiği kararını vermiş ve bunun neticesinde "Türkiye Tarihi'nde görülmemiş bir kararla" TBMM, Cumhurbaşkanı'ni seçemediği için erken genel seçimlere gitmek zorunda kalmıştır (Yıldızoğlu, 2008: 23). Meclis'in aldığı karar doğrultusunda 22 Temmuz 2007'de yapılan seçimlerde, %46,6 oy alan Erdoğan liderliğindeki AK Parti, 341 milletvekili ile yeniden tek başına iktidar olmuştur. TBMM'de tekrarlanacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bu kez MHP'nin oylamalara katılacağını belirtmesi, yeni bir 367 krizinin önüne geçmiştir. Böylece Abdullah Gül, 28 Ağustos 2007'de yapılan üçüncü turda 339 oy olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilebilmiştir (Ergül, 2014).

bir refleks göstermiş ve askeri darbe girişimini canı pahasına önlemiştir. Bu süreçte; TSK'nin demokratik ülkelerdekine benzer şekilde sivil yönetim tarafından kontrolünü tesis etmeye yönelik çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler genel olarak kurumsal yapı, personel rejimi ve eğitim olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Bütün bu başlıkları kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmek bu yazının kapsamını aşacağı için sadece belli başlı hususlar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kurumsal dönüşüm kapsamında gerçekleştirilen en önemli adım hiç şüphesiz YAŞ'ın yapısında gerçekleştirilen değişiklikler olmuştur. Ordunun, en mahrem alan olarak gördüğü ve sivil siyasetin belirleyiciliğine kesin olarak kapattığı Şura hem üye kompozisyonu hem de çalışma usulleri itibariyle askeri unsurların domine ettiği bir kurul iken; darbe girişiminden sonra çıkarılan kararnamele ile Şura'nın asker ağırlıklı üye yapısı sonlandırılarak asker üyeler Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarıyla sınırlı tutulmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı Yardımcıları, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı ile Milli Eğitim Bakanı'na kurula üye olma statüsü verilerek Şura'nın sekiz sivil ve dört askerden teşekkül etmesi sağlanmıştır. Kurumsal açıdan yaşanan bir diğer önemli değişiklik de kolluk kuvveti niteliğinde görev yapan Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın demokratik normlara uygun bir şekilde tamamen İçişleri Bakanlığı'na bağlanması olmuştur. Türkiye'nin askeri müdahale geçmişi irdelendiğinde ülke çapında yaygın bir örgütlenmeye sahip, güçlü iç istihbarat ve personel kapasitesi bulunan jandarmanın bir kolluk teşkilatı olarak tamamen İçişleri Bakanlığı'na bağlanması yerinde bir düzenleme olmuştur. Öte yandan sivil-asker ilişkilerine dair literatürde askeri eğitimin demokratikleşmesi de sıkça vurgulanan bir durumdur. Türkiye'de ise askeri eğitim sistemi 15 Temmuz 2016'ya kadar TSK'nin mutlak özerkliği kapsamında değerlendirilmiş, müfredat ya da eğitim kurumlarının yapısı sivil yönetimlerin müdahale ya da denetimlerine kesin bir şekilde kapatılmıştır. TSK'nin devlet mekanizması içinde kendisini siyasi karar alıcılar olan sivil yönetimlerin üzerinde kurucu, kurtarıcı ve asli unsur olarak konumlandırması ve askeri vesayeti kurumsal bir gelenek haline getirmesinde askerlere verilen eğitimin önemi yadsınamaz. Bu bağlamda yapılan kritik düzenlemelerle Harp Akademileri Komutanlığı, Gülhane Askeri Tıp Akademisi ve askeri liseler kapatılarak yerlerine Milli Savunma Üniversitesi ve Sağlık Bilimleri Üniversitesi kurulmuştur. Böylece TSK personelinin antidemokratik normlarla tabi tutuldukları doktrinasyonların etkisiyle sivil yönetimlere müdahale etme geleneğinin eğitim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmasına dayalı eğitim

mekanizması kırılmış ve askeri eğitim, çağdaş yaklaşımlara uygun bir şekilde sivil katılımı zenginleştirilerek demokratik kontrol adına önemli bir kazanım elde edilmiştir (Akgün, 2021: 23).

Türkiye'deki askeri ve bürokratik vesayetın seyrini irdeleyen bir makalede, CHP'nin vesayet konusundaki tavrını ve izlediği siyasetini irdelememek eksiklik olacaktır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in 100. yılını idrak ettiğimiz 2023 yılının 14 Mayıs'ı; Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapıldığı gün olmanın yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin -14 Mayıs 1950'de- çok partili siyasi hayata geçtiği tarihin yıldönümü olmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihi tek partili siyasi hayatın -CHP iktidarının- sonu anlamına gelmiş ve CHP, o tarihten beri hiçbir zaman tek başına iktidar olamamıştır. CHP'nin çok partili siyasal yaşama geçildiğinden beri hiçbir zaman tek başına iktidara gelemeyişini, CHP üzerinden geniş bir analiz yaparak değerlendirmek mümkün olabilir; fakat belki de yapılabilecek en temel analiz CHP açısından üzerinde taşıdığı geçmişin yükü olmuştur. Bu bağlamda meşru yollardan iktidar olamayan CHP, uzunca bir süre askeri müdahaleler sonucunda kurumsallaşan vesayet organları aracılığıyla -Jakobenist bir zihniyetle- ülkeyi kontrol etmeye çalışmıştır. Toplumun geniş bir kısmını içeren muhafazakâr, dindar kesimler; kendilerine yönelik CHP'nin kullandığı ötekileştirici dil ve üslubu, geçmişteki temsilcilerinin idam edilmesi sürecinde izlenen tutum ve politikaları, CHP'nin tek parti yönetimindeki uygulamalarını, 27 Mayıs 1960 ile başlayan darbe süreçlerine verilen örtülü destekleri, CHP'nin çeşitli vesayet odaklarıyla bir olup kendi iktidar alanını korumaya çalışırken; muhafazakarları olumsuzlayarak araçsallaştırmalarını unutmamışlar ve bütün bu yaşananlar toplumsal zihniyette oldukça negatif bir CHP algısı yaratmıştır. Jakobenliğini ve seçmeni hakir gören düşünce yapısını terk edemeyen CHP, meşru yollarla -seçimle- işbaşına gelmiş olan yönetimleri de çoğu zaman meşru olarak görmek istememiştir. Bu durum 1950'den beri değişik seviyelerde de olsa sürdürülmüştür. Bu nedenle CHP, millete olan güvensizliğinden dolayı 1960 darbesinin yarattığı vesayeti kabul etmiş ve bu vesayetin önemli bir parçası olmayı kendisine görev edinmiştir (Kılıçkaya, 2023).

CHP, çok partili siyasi hayata geçildiği tarih olan 1950'den beri siyasetini; geniş toplum kesimlerinin beklenti ve değerlerine yaslamak yerine vesayetçi yapıların sözcülüğünü üstlenerek, belirli çıkar gruplarıyla kurdukları ittifaklar üzerinden kurmaya çalıştığı için sivilleşmede oldukça geç kalmış olan bir siyasi partidir. Böyle olunca da CHP'nin toplum tarafından geniş ölçüde desteklenmesi ve iktidara getirilmesi mümkün olmamıştır. Bu bağlamda

Ali Nesin'in 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarından sonra sosyal medya hesabından yaptığı: "80 yılda bu halka neler yapmış olmalıyız ki, 20 yıllık iktidar yıpranmasına ve ekonomik krize ve de depreme rağmen birinci turda rahatlıkla kazanamıyoruz. Bir de bu açıdan düşünsün biraz olsun akli olanlar..." paylaşımı CHP'nin toplumun geniş kesimlerinde yarattığı travmayı göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. 1950'den bu yana yapılan her seçim sonucunda olduğu gibi bu seçimde de kendisine oy vermeyen seçmeni "cehalet, aptallık, geri zekalılık, bidon kafalılıkla" suçlayan CHP elitleri, bir asra yakın süredir sürdürdükleri Jakobenist anlayışlarını dışa vurmaktan dün olduğu gibi bugün de çekinmemişlerdir (Kılıçkaya, 2023). Bütün bu yaşananlar göstermektedir ki; CHP'nin yarım asrı aşkın süredir meşru olarak iktidar olamayışı, hiç kuşkusuz yukarıda özetlenmeye çalışılan vesayetçi ve Jakobenist tavrından sıyrılıp sivilleşmemesinden kaynaklanmıştır. Buna karşın 28 Şubat sürecinin ürettiği siyasal ve toplumsal krizlerin devam ettiği bir dönemde kurularak işbaşına gelen AK Parti hükümetleri ise Türkiye'deki siyasetçilerin kaderi haline gelmiş olan "yönetme krizi"ni aşmak için demokratikleşme adımlarına hız vermiş, siyaset kurumunun güçlendirilmesi için yerleşik vesayet düzenleriyle bir kısmı yukarıda özetlenen ciddi mücadeleler vermiştir. Üstelik bu mücadeleleri sosyokültürel olarak hegemon olan yerleşik vesayet unsurlarının dışladığı "muhafazakâr" bir kimlikle yürütmüştür (Akdoğan, 2014). Yürütülen bu mücadeleler başarıya ulaşmış olacak ki; millet iradesinin esas olduğu bir siyasal sistem inşa edilebilmiş, vesayet organları yerine millet iradesinin baz ve esas alındığı, herkesin seçim sonuçlarına odaklandığı, siyasetin itibar kazandığı sivil bir yapının her tür sorunun çözüm merkezi olarak kabul edildiği bir düzene geçilebilmiştir.

Sonuç

Literatürde 1908'de gerçekleşen Jön Türk Devrimi ve Padişah II. Abdülhamid'in Meşrutiyet'i yeniden ilan edilişle birlikte başladığı kabul edilen askeri vesayet, 1960 askeri darbesiyle birlikte siyasi mekanizmayı tamamen ele geçirmiş ve giderek tüm vesayet odaklarını kendi fikirleri kapsamında yönlendirme gücünü bünyesinde toplamıştır (Kösece ve Paşaoğlu, 2021: 2166). Çok partili siyasal hayata geçişle birlikte seçmen tercihlerinin siyasi iktidarın oluşumunda yeni ve "yabancı" bir aktör olarak belirmesi, orduyu politikaya müdahale hususunda daha agresif bir konuma itmiştir. Askeri eğitim ve ordu içindeki sosyalizasyonun etkisiyle kendisine koruyucu/kurtarıcı bir misyon yüklemiş olan TSK elitleri, salt halk tercihine dayalı olarak iktidara gelmiş

olan siyasetçilerin devlet aygıtına hükmetmeye başlamasını yadırgamışlardır. Toplumla önderlik etme ve cumhuriyeti koruma/kollama göreviyle hareket eden ve görece nitelikli bir eğitimle donatılmış olan askeri seçkinlerin temel yaklaşımı “Halkı ikna etmekten başka hiçbir vasfı bulunmayan sivil siyasetçilerin” devlete zarar vermelerini önlemek olmuştur. Türkiye’de Atatürk ve İnönü dönemlerinden sonra ordunun, kendini ülkenin asli kurucu gücü/iktidarı olarak devlet ile özdeş görme eğilimi, Türk siyasal hayatında belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. Ordunun; demokrasiyi kesintiye uğratacak biçimde yönetimlere müdahalelerde bulunarak el koyması, seçilmiş başvekilî idam ettirmesi, MGK gibi organlarla yönetime ağırlığını koyması sivil siyasetçilerin -her an askeri bir müdahaleye muhatap olma korkusuyla- asker karşısında ürkek ve çekingen durmasına neden olmuştur (Akgün, 2021: 24).

12 Mart 1971 muhtırası ve 28 Şubat 1997 post-modern darbe sürecinde asker, fiili olarak güç kullanmadan sistem içinden sahip olduğu siyasal özerklikle ancak bir askeri darbeye elde edebileceği sonuçları, sivil yönetim üzerinde kurduğu vesayet mekanizmalarıyla antidemokratik bir şekilde elde edebilmiştir. Fakat 27 Nisan 2007 e-muhtırası ve 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde asker, diğer müdahalelerinde hiç karşılaşmadığı şekilde sivil yönetimin meşru direnişi ve geri adım atmayıp kararlı bir şekilde mücadele etmesiyle karşılaşmıştır. Askeri vesayetin çözülüşünü başlatması bağlamında önemli kırılma noktaları olarak kabul edebileceğimiz bu gelişmeler, sivil-asker ilişkilerinde yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır (Afşar, 2019: 757). Öte yandan 2010’ların başı itibariyle Türkiye siyasetindeki güçlü devlet geleneğine dayalı olan siyaset yapısı, 2000’ler boyunca yoğunlaşarak sistem üzerinde baskı oluşturan demokratikleşme talepleri karşısında tarihsel bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Siyaset ve iktidar alanının toplumsallaşma ve sivilleşme vizyonuna dayalı olarak geçirdiği kritik dönüşümler kapsamında devlet merkezli siyaset yapısının sac ayakları olan Cumhurbaşkanlığı, ordu ve yargı organlarının sistem içerisindeki merkezi konumu değiştirilmiştir. Bu bağlamda 2007’de gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesine yönelik anayasal düzenlemeyle; Cumhurbaşkanlığı makamının, bürokratik devlet merkezli siyasal bir zemin içerisinde toplumsal çevreden bağımsız ve özerk bir özne olarak yapılan kurgulaması zayıflatılmış ve devlet eksenli siyaset yapısının devamlılığının üstlenildiği merkezi rolü ciddi bir değişime uğratılmıştır. Hayata geçirilen düzenlemelerle Cumhurbaşkanlığı makamı üzerinde toplumun değişik katmanlarından gelen sosyal grupların siyasal etkinliğinin genişlemesine imkân

tanınmıştır. Genel olarak siyasal zeminde güçlü devlet geleneğinin temsilcisi olan ve bu nedenle devlet adına toplumsal çevreyi kontrol altında tutmaya çalışan bir makam olan Cumhurbaşkanlığı, bürokratik egemenlikten sıyrılarak doğrudan doğruya toplumu temsil eden sivil, politik bir kuruma dönüştürülmüştür. Bu sayede Türkiye’de toplumsal gruplar ile sivil siyasi unsurlar arasındaki ilişkide siyasetin inisiyatif alanını genişleten yeni sivil bir ilişki biçimi ön plana çıkmıştır. Siyaset alanında oluşan bu yeni dengeler, ilişki biçimleri ve sert rekabet ortamı içerisinde 16 Nisan 2017’de anayasal, 28 Haziran 2018’de ise fiili olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmiştir. Bu değişim; Türkiye siyaset yapısının toplumsal temelde kurumsallaşmasını, kurumsal olarak da yeni bir sivil siyaset dönemine geçilmesini ifade etmiştir (Karakoç, 2020: 174-177).

Türkiye siyasi tarihi; vesayetın her türlüşünün tarihi olarak adına “zinde kuvvetler” denen iş insanları, medya, ordu, sivil bürokrasi, Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneđi (TÜSİAD) gibi birçok mekanizmanın, milletin iradesine/iktidarına müdahale ettiği sahnelerle doludur. Bu bağlamda gazete manşetleriyle, iş insanların şahsi ya da oluşturdukları gruplar/dernekler yoluyla tüzel olarak verdikleri demeçlerle millet iradesine/iktidarına müdahale ettikleri ya da yön tayin etmeye çalıştıkları günler artık gerilerde kalmıştır. Zira Türkiye, son çeyrek yüzyılında askeri ve bürokratik vesayet organları dahil tüm vesayet odaklarına karşı ciddi mücadeleler vermiş ve millet iradesi namına güçlü mevziler elde etmiştir. Öyle ki artık herhangi bir unsur namına millet iradesine/iktidarına müdahale etme imkânı ortadan kaldırılmış ve millet iradesinin esas olduğu bir siyasal sistem inşa edilmiştir (Altun, 2023).

Türkiye, Cumhuriyet’in 100. yılına girerken; milli hakimiyetini sadece düşmanlarına karşı değil müttefik adı altındaki yakın dostlarının tehditlerine karşı da koruması gerektiğini öğrenecek kadar zengin bir tarih ve siyaset tecrübesine sahiptir. Zira Türkiye’nin ilk yüzyılı; cumhuriyet diye diye Cumhuriyet’i darbeci ve vesayetçilere teslim etmek isteyenlerle, onlara karşı oyları ve seçtikleri siyasetçilerle ve nihayet 15 Temmuz 2016’da meydanlarda canları ve kanlarıyla Cumhuriyet’i ve milli hakimiyeti korumak isteyenler arasında geçmiştir. Önümüzdeki ikinci yüzyılda da Türkiye, tüm dünyaya yaklaşan “stratejik kasırğa” ile mücadele edebilmek için tıpkı Millî Mücadele döneminde olduğu gibi milli menfaatlerine ve başarılarına odaklanmış bir şekilde demokratik yönetimini muhafaza ederek, müşterek milli kimliğini tahkim ederek ve devlet kapasitesini güçlendirerek üçlü bir sacayağı üzerinden geleceğe yürümek zorundadır (Yılmaz, 2022). Bu şekilde geleceğe

doğru yürürken; bir yandan vesayetin her türlüünün neden olduğu tahribatlar onarılmalı diğer yandan demokratik sivil siyasete bir daha hiçbir vesayet unsurunun müdahale etmesine izin verilmemelidir. Herhangi bir vesayet unsurunun müdahale girişimini ya da demokratik sürecin yeniden kesintiye uğramasını önleyecek tedbirler anayasal düzeyde alınarak sivil siyaset için gereken güvence tesis edilmelidir. Bu bağlamda içinde bulunduğumuz günlerde yeni anayasa tartışmalarının güncelliği de göz önüne alınırsa olması gereken şey; vesayet organlarından arındırılmış, demokratik-sivil bir anayasanın hayata geçirilmesini sağlamak olmalıdır (Tekin, 2021: 6).

Kaynakça

- Afşar, Ö. A. (2019). "15 Temmuz'a Giden Süreçte Türk Demokrasisinde Sivil Asker İlişkileri". *İnsan ve İnsan*. 6 (22), ss. 737-766.
- Afyoncu, E., Önal, A. ve Demir, U. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda, Askeri İsyenlar ve Darbeler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Akdoğan, Y. (2014). *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akgün, M. H. (2021). "15 Temmuz Sonrası Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümü". *Kriter Dergisi*. 6 (57).
- Altun, F. (2023, 27 Mayıs). *Dezenformasyon Bir Veba Gibi Dünyaya Yayılıyor* [Video]. Youtube. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. https://www.youtube.com/watch?v=Wi8qNh_7AQQ
- Asiltürk, Y., ve Yılmaz, A. G. (2022). "28 Şubat Post Modern Darbesi ve Türkiye'de Asker-Sivil İlişkileri". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series Dergisi*. 3(1), ss. 18-24.
- Aslan, Ö. (2017). "15 Temmuz Sonrası Askeri Eğitimin Demokratikleştirilmesi: Fırsatlar, Riskler ve Yol Haritası". *Liberal Düşünce Dergisi*. 85, ss.37-55.
- Aydın, M. (2013). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2016). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bakırtaş, N. (2021). *Millî Görüş Hareketinde Bir Kırılma Noktası Olarak 28 Şubat Süreci*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Beriş, H. E. (2010). Ordu ve Siyaset. M. E. Türköne (Ed.) *Siyaset içinde* (413-450). İstanbul: Opus Yayınları.
- Bora, T. (2003). *Türk Sağının Üç Hali, Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Buçukçu, Ö. (2021). "Edilgen Bir Siyasal Kimlik: "Türkiye'de Merkez Sağ"". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 17 (60), ss. 12-32.
- Canveren, Ö. (2021). "Türkiye'de Ordu - Siyaset - Toplum İlişkilerinin Genel Bir Panoraması: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme". *Mülkiye Dergisi*. 45(1), ss. 125-153.
- Çetin, H. (2016). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Dahl, R. (2010). *Demokrasi Üzerine* (Çev. B. Kadıoğlu). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Demirel, T. (2019). Demokrat Parti İktidar ve Ordu. M, K, Kaynar (Ed.). *Türkiye'nin 1950'li Yılları* içinde (267-284). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergül, C. (2014, 4 Ağustos). *1923'ten günümüze cumhurbaşkanı seçimleri*. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/1923-ten-gunumuz-cumhurbaşkanı-seçimleri/134629>
- Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Gündoğan, B. (2021, 27 Nisan). *Türk demokrasisinin askeri müdahalelere karşı duruşunda kırılma noktası: 27 Nisan e-muhtırası*. Anadolu Ajansı. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-demokrasisinin-askeri-mudahalelere-karsi-durusunda-kirilma-noktası-27-nisan-e-muhtırası/2221945>
- Güneş, M. (2011). *Bir Siyasal Rejim ve Demokrasi Uygulaması Olarak: Vesayetçi Demokrasi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Halkoyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1961). T.C. Resmî Gazete (10816, 31 Mayıs 1961). Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf>
- Heper, M. (2018). *Türkiye'de Devlet Geleneği* (Çev. N. Soyank). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hürriyet, (2007, 3 Nisan). Baykal'dan Erdoğan'a: Ağzını yıka, dişini fırçala. *Hürriyet*. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykaldan-erdogana-agzini-yika-disini-fircala-6262250>
- İncioğlu, N. K. (2009). Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sanbay (Ed.). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (303-318). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Karakoç, M. Ş. (2020). "Demokrasiyi Tartışmak: Türkiye'de Demokrasi Tartışmaları Üzerine Bir Dönemlendirme". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 16 (58), ss. 165-187.
- Karasmanoğlu, A. L. (2016). Sivil-Ordu İlişkileri. M. Heper ve S. Sayan (Ed.). *Dünden Bugüne Türkiye: Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* (Çev. K. Tannyar) içinde (197-209). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karasar, N. (2012). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kılıçkaya, B. (2023). "14 Mayıs 1950'den 14 Mayıs 2023'e". *Kriter Dergisi*. 8 (80).
- Kösece, Y. ve Paşaoğlu, M. T. (2021). "1980 Öncesi ve Sonrası Türkiye'de Vesayet". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 10 (3), ss. 2153-2178.
- Mardin, Ş. (2006). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri. Türköne, M. E. ve Önder, T. (Ed.). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* içinde (s. 35-78). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumyakmaz, A. (2019). "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Darbe, Ordu ve Vesayet". *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. 4, ss. 17-27.
- Özipek, B. B., (2010). Devlet. M. E. Türköne (Ed.) *Siyaset* içinde (71-102). İstanbul: Opus Yayınları.
- Özüdoğru, B. (2022). "Türk Muhafazakârlığında Devlet ve Demokrasi Kavramlarının Nurettin Topçu Fikriyatından Değerlendirilmesi". *Olgu Sosyoloji Dergisi*. 1(1), ss. 78-83.

- Selvi, A. (2022, 21 Temmuz). *Erdoğan nerede, "Beni bunlarla mı sıkıştırmak istiyorsunuz?" dedi*. Hürriyet. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/erdogan-nerede-beni-bunlarla-mi-sikistirmek-istiyorsunuz-dedi-42104335>
- Söğütlü, İ. (2000). *Ordu, Devlet, Demokratikleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM (1997). "20. Dönem 2. Yasama Yılı 95. Birleşim". *TBMM Tutanak Dergisi*. 27, ss. 50-51.
- Tekin, Y. (2021). "Mayıs Darbesinin Türk Siyasal Hayatı Üzerindeki Kalıcı Hasarları". *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (ULİSA) Enstitüsü*. 2021 Mayıs Sayısı.
- Türk, M. (2012, 30 Kasım). *O minareye Başbakan'a gözdağı için mi çarptınız?* Star. Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. <https://www.star.com.tr/politika/o-minareye-basbakana-gozdagi-icin-mi-carptiniz-haber-708081/>
- Türkiye Cumhuriyet Anayasası. (1982). T.C. Resmî Gazete (17344, 20 Ekim 1982). Erişim Tarihi: 15 Haziran 2023. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17844.pdf>
- Yıldızoğlu, E. (2008). *Emperyalizm ve Siyasal İslam Arasında Türkiye*. İstanbul: Siyah Beyaz Yayınları.
- Yılmaz, M. (2022). "Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye: Cumhuriyeti Darbeci ve Vesayetçilerin Elinden Kurtarmak". *Kriter Dergisi*. 7 (72).